

ПАМ'ЯТЬ

У ЦАРИНІ КАРПАТИКИ

(до 100-річчя від дня народження вченого-літературознавця
Василя Лазаровича Микитася)

Карпатика була основною сферою зацікавлень доктора філологічних наук, члена Спілки письменників України, літературного критика Василя Лазаровича Микитася. 23 жовтня 2024 року минуло сто літ із дня його народження.

Народився В. Микитася у селі Жовте П'ятихатського району, що на Дніпропетровщині. Середню школу закінчив у Жовтих Водах, у жовтні 1943 року добровольцем пішов на фронт, був поранений, відзначений медаллю «За відвагу» та орденом Вітчизняної війни другого ступеня.

На початку 1946 року почав працювати у Жовтоводській середній школі, водночас заочно вчився у Криворізькому педагогічному інституті. У вересні перевівся на стаціонарне відділення Дніпропетровського університету, після його закінчення продовжив навчання в аспірантурі Інституту української літератури імені Т. Шевченка. Його науковим керівником став академік О.І. Білецький. Він запропонував аспірантові тему «Український полеміст Михайло Андрелла». На той час Закарпатський письменник XVII – XVIII ст.

Михайло Андрелла – Оросвиговський був відомий небагатьом. Щоб ознайомитися з життєвим і творчим шляхом письменника, В. Микитася прибув на Закарпаття, об'їздив усі ті місця, які мали стосунок до його біографії. Літературу для дисертації збирав не лише в музеях і бібліотеках Закарпаття. За короткий час аспірант В. Микитася пізнав далекий від нього світ, історію Закарпаття, давню мову, заглибився у проблематику, жанрово-стильові особливості творів М. Андрелли, знайшов цікаві паралелі у східноукраїнських полемістів. Дисертацію завершив достроково, того ж 1954 року захистив її. Вчена спеціалізована рада Відділу мови, літератури, фольклору Академії наук України присвоїла йому науковий ступінь кандидата філологічних наук.

З 1955 року В. Микитася почав працювати на посаді старшого викладача кафедри української

літератури Ужгородського державного університету. Як науковець продовжував вивчати літературу Закарпаття, вона стала темою його життя, їй не зраджував ніколи. Упродовж трьох років з'являються літературно-критичні нариси Василя Лазаровича «О.В. Духнович» (1959), «Український письменник – полеміст Михайло Андрелла» (1960), «Ф.М. Потушняк» (1961). Олена Рудловчак писала, що книжка В. Микитася про О. Духновича відкрила дорогу науковому дослідженню творчості письменника, «повела будителя в обійми рідної йому загальноукраїнської культури». З того часу «духновичезнавство» зазнало швидкого і триумфального розвитку. Мине час і з'являться інші дослідження, позбавлені впливу колишньої марксистсько-ленінської ідеології.

До 100-річчя з дня смерті О. Духновича В. Микитася ініціював наукову конференцію в Ужгороді, був упорядником тез «Літературна та педагогічна спадщина О. Духновича» (1964), взяв участь у міжнародній науковій сесії, організованій Словацькою Академією наук і університетом ім. П.-Й. Шафарика (Кошице), де виступив із доповіддю «Творчість О. Духновича в оцінці радянського літературознавства».

Василь Лазарович був членом редколегії, яка працювала над виданням чотиритомника О. Духновича, впорядкував разом із Оленою Рудловчак перший том видання, яке склали поезія, проза, афоризми, медитації, прислів'я і драматичні твори О. Духновича. У співавторстві з О. Рудловчак підготував видання «Поети Закарпаття. Антологія Закарпатоукраїнської поезії (XVI ст. – 1945 р.)», яке відкривається великим нарисом авторів «Поети зелених Карпат». В антології представлена творчість сотні авторів, більшість із них зустрічаємо вперше. Упорядники зібрали матеріал із різних малодоступних джерел: журналів, газет, календарів, альманахів. Доповнюють антологію примітки та коментарі, де подана інформація про джерела опублікованих творів і короткі біографічні дані авторів.

У нарисі «Український письменник-полеміст Михайло Андрелла» В. Микитась розглядає творчість одного із найяскравіших письменників Закарпаття доби феодалізму М. Андрелли в контексті української полемічної літератури. Він слушно зазначає, що за художньою «досконалістю і викінченістю твори Андрелли уступають посланням І. Вишенського, але в ідейному плані вони стоять нарівні і, звичайно, мають певну художню цінність як полемічно-публіцистичні твори, попри їх релігійну оболонку в них відбилися соціальні і національні прагнення українського народу на Закарпатті, що особливо цінне, бо Андрелла є єдиний подібний представник в літературі Закарпаття вітки українського народу на той час»¹. Мусимо зауважити, що оцінка В. Микитасем католицизму, Ватикану на сьогодні явно застаріла.

Літературно-критичний нарис В. Микитася «Ф.М. Потушняк» дає уявлення про особливості прозових творів письменника, їх проблематику, жанрово-стильові особливості. Має рацію автор нарису, що самобутній талант письменника виявився в жанрі новели, майстерність новеліста відчутна і в його романі «Повінь». Талант Ф. Потушняка, за словами В. Микитася, світлий, ліричний.

На жаль, В. Микитась недооцінює поезію Ф. Потушняка, вважає її викладом книжних впливів, міщанського сюрреалізму, неоромантизму і декадентщини, що свідчить, на його думку, «про страшенну суперечність в естетичних смаках Федора Потушняка того часу»². До речі, перевершив критику В. Микитася, львівський літературознавець І. Вишневський, який назвав поезію Ф. Потушняка анахронізмом, забутою, дорікав автору архаїчною лексикою, застарілими поетичними засобами, тим, що прихід фашизму, друга світова війна «не викликали гніву поета, не збудили його громадського обурення», натомість у його творах панує спокій «відчуженість... від життя людей». Як бачимо, критика поезії Ф. Потушняка витримана в дусі радянської ідеології і соціалістичного реалізму.

До творчості Ф. Потушняка В. Микитась повернувся у вступній статті, вміщеній у київському виданні роману та оповідань «Повінь» і п'ятому випуску критичних нарисів «Українські радянські письменники», де опублікував статтю «Федір Потушняк» (1965).

В. Микитась був щасливим, коли вдавалося знайти твори забутих чи маловідомих авторів. Його зацікавила творчість трьох народних поетес Закарпаття: Марійки Підгірянки, Миколаї Божук і Марусі Тисянської. Він зібрав їх твори і опублікував у невеликій книжечці «Гірські квіти» (1962). На появу книжки відгукнувся М. Рильський, який зазначав, що безпретензійні вірші поетес свідчать про «великі духовні сили українського народу і душевну красу нашого жіноцтва».

В. Микитась міг водночас працювати над різ-

¹ Микитась В.Л. Український письменник-полеміст Михайло Андрелла. Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. С. 122.

² Микитась В.Л. Ф.М. Потушняк. Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1961. С. 8.

ними виданнями. На початку 60-х років з'являються його книжки про давні рукописи і стародруки. У 1961 році побачила світ книжка «Давні рукописи і стародруки» (XVI – XVIII ст.), у якій аналізуються 65 рукописів і стародруків бібліотеки Ужгородського державного університету. Вчений з'ясовує, де і коли вони створювалися, і видавалися, хто був їх автором, переписувачем чи видавцем, звідки вони доставлені, яка їх збереженість, якими були зв'язки Закарпаття з іншими слов'янськими землями. Рідкісними виданнями бібліотеки є опрацьовані літературознавцем книги «Соборник» (1538 р.), «Молитослов» (1547 р.), «Острозька біблія» (1581 р.). В. Микитась зауважує, що на Закарпатті найбільшою популярністю користувалися книги, які виходили з друкарні Києво-Печерської Лаври.

Друга частина книги В. Микитася «Давні рукописи і стародруки» (1964 р.) представляє біля сотні рукописів і стародруків, які були передані в бібліотеку Ужгородського державного університету з Львівського монастиря. Вони теж мають здебільшого богословський характер. До цієї книги В. Микитась подає коротку історію монастиря, характеризує особливості його архітектури, ознаки стилю, знайомить із боротьбою за єпископську владу, у якій брали участь православні та уніати, збиранням монастирської бібліотеки, що припадає на XIV – XVI ст. Він відзначає, що серед рукописних матеріалів, які поступили з Мукачівського монастиря, значне місце займають твори політичного діяча XVIII ст. Арсенія Коцака. Загальна кількість його рукописних книг – 27 одиниць. А. Коцак був доктором богослов'я, учителем слов'янської граматики, поезики, риторики, християнської філософії у Малоберезнянському і Мукачівському монастирях.

В. Микитась описав книги і Закарпатського державного краєзнавчого музею («Давні книги Закарпатського державного краєзнавчого музею», 1964). Починається видання описом архітектури старовинного Замку, історія якого сягає IX ст., далі автор переходить до експонатів музею, зосереджує увагу на старовинних рукописних книгах і стародруках XIX – XX століть, повідомляє про інкунабули латинською, німецькою, французькою, угорською мовами.

З книги літературознавця довідуємося, що у фондах музею є два пергаментні рукописи з гарними кольоровими заставками і орнаментами, вони датовані приблизно XIV – XVст. Увагу дослідника привернула найдавніша рукописна книга музею «Королівське євангеліє». Її оформлення, зазначає В. Микитась, може зрівнятися з «Пересопницьким євангелієм». Другою цінною пам'яткою уже українського книгодрукування є «Острозька біблія», яка, за спостереженням літературознавця, була власністю закарпатського полеміста XVII ст. Михайла Андрелли.

Багато рукописних книг XVI – XVII ст., стверджує В. Микитась, були переписані на Закарпатті, він звертає увагу на повідомлення, в яких значилося, хто і коли купував книгу і заклинання, де значилося, коли хто візьме або вкраде книгу, тому буде проголошена анафема на цьому і на тому світі.

До особливо цінних книг музею В. Микитась відносить «Лексикон словеноросский и имен толкование» Памви Беринди – відомого поета, перекладача, гравера, вченого-лексикографа, це посібник для проповідників і письменників-полемістів.

В. Микитась – автор багатьох посібників і підручників із давньої літератури Закарпаття. У 1965 році він опублікував конспект лекції із курсу історії літератури XIX ст. «Літературний рух на Закарпатті другої половини XIX ст.», у якому спершу охарактеризував економічні і суспільно-політичні умови, розвиток культури краю, потім подав літературні портрети О. Духновича, О. Павловича, О. Митрака, стислий огляд творчої спадщини І. Сільвая, Ю. Ставровського-Попрадова і Є. Фенцика.

У 1966 році з'явився конспект лекції Василя Лазаровича «Літературний процес на Закарпатті доби феодалізму», який знайомить студентів із розвитком літератури від часів Київської Русі до кінця XVIII ст. Цьому періоду присвячена книжка В. Микитася «Давня література Закарпаття» (1968). Це перша в українському літературознавстві спроба подати систематичний огляд літератури Закарпаття від найдавніших часів і до кінця XVIII ст. Автор використав малодоступні джерела, архівні матеріали, розкрив особливості творчості забутих письменників, які жили і працювали на Закарпатті, подав історію розвитку матеріальної і духовної культури автохтонного населення як невід'ємної частини українського літературного процесу. Він дав оцінку багатьом працям чехословацьких і угорських учених, спростував думку тих, які силкувалися довести, що закарпатські землі до приходу угорців до XII ст. були незаселеними.

Позитивне враження справляє аналіз дослідником жанрово-стильових особливостей духовної і світської поезії. Серед поетів В. Микитась виділяє Арсенія Коцака, Івана Пастелія і Петра Лодія. Підручник високо оцінений тодішньою критикою.

Літературі Закарпаття присвячена і докторська дисертація Василя Лазаровича «Літературний процес у Закарпатській Україні дожовтневого періоду (XI – 1917 рік)», яку він захистив 5 березня 1970 року на засіданні спеціалізованої ради Відділу літератури, мови і мистецтвознавства Академії наук України. Це дослідження зацікавлює не лише літературознавців, але й істориків та мовознавців.

У 1970 році Президія Академії наук України запросила В. Микитася на посаду старшого наукового співробітника Відділу зарубіжної історіографії Інституту Історії Академії наук України. У 1974 році його обирають за конкурсом завідувачем Відділу рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. У нього з'явилася щаслива можливість працювати з рукописами Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, Г. Квітки-Основ'яненка.

У 1979 році в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка відновили відділ давньої літератури, В. Микитась обрали його завідувачем. Це імпонувало науковим інтересам ученого. Водночас Василь Лазарович продовжує займатися педагогічною роботою: читає лекції на філологічному факультеті і

факультеті журналістики Київського університету ім. Т. Г. Шевченка. Його запрошують як гостьового професора в університети Львова, Чернівців, Донецька, Ніжина, Миколаєва.

В. Микитась був членом Спеціалізованої ради з захисту докторських дисертацій Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка та Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського Академії наук України, Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, Київського педагогічного інституту ім. М. Горького.

Працюючи в Києві, В. Микитась не забував про літературу Закарпаття. У 1971 році опублікував монографію «Галузка могутнього дерева», у якій поглибив аналіз творчості найпомітніших письменників – О. Духновича, О. Павловича, О. Митрака, І. Сільвая, Є. Фенцика, В. Довговича, показав культурні та літературні зв'язки Закарпаття з Україною і Галичиною.

Заслугує уваги його книжка «3 ночі пробивалися...» (1977). У ній досить повно характеризується соціально-економічне та політичне життя Закарпаття в умовах Австро-Угорщини. В. Микитась знайомить читачів із творчістю таких маловідомих авторів, як Ф. Злоцький, І. Васько, І. Апшай, С. Білак, Ф. Кастраба, П. Касенчак, називає їх «скромними робітниками, які на бідній ниві літератури обездоленого краю все ж давали хліб для розумового споживання й імена яких не тільки де-небудь не записані, а взагалі забуті»³. Книжка В. Микитася «3 ночі пробивалися...» спростовує твердження тих дослідників, які силкувалися довести, що на початку XX століття культурне і літературне життя на Закарпатті повністю завмерло.

У 1978 році з'явився університетський підручник «Давня українська література». Його автори – професори М. Грицай, В. Микитась, доцент Ф. Шолом. В. Микитась уперше вніс у підручник матеріал про давню українську писемність Закарпаття.

В. Микитась – автор розділів до першого тому «Історія української літератури» (1987), вступної статті до антології текстів «Українська література XIV – XVI ст.» (1986).

Тривалий час недослідженими були публікації І. Франка про давню українську літературу. В. Микитась присвятив цій проблемі монографію «Іван Франко як дослідник давньої української літератури» (1988). Упродовж років Василь Лазарович збирав матеріал про діяльність українських студентів – «мандрівних дяків» XVII – XVIII ст. До речі, назву «мандрівні дяки» він вважав невдалою і запропонував назвати наших мандрівних студентів «українськими вагантами». Його книжка «Давньо-українські студенти і професори» (1994) – цікава розповідь про життя студентів і професорів братських шкіл, колегіумів, Києво-Могилянської академії, мандри молоді за знаннями у XV – XVI ст. до західноєвропейських університетів та їх творчість.

Зацікавить читачів і книжка вченого «Вінце-

³ Микитась В. Л. 3 ночі пробивалися... Ужгород: Карпати, 1977. С. 87.

носні розпутниці» (1993). Її персонажі – розпутні російські цариці XVIII ст. Катерина І, Анна Іоанівна, Єлизавета Петрівна, Анна Леопольдівна, Катерина ІІ. Автор книжки вважав, що про цю чорну сторінку «бабського століття» повинні знати наші нащадки.

У творчому активі В. Микитася книжка народного гумору «Закарпатські сміховинки» (1966, 1967). Він її упорядник і автор передмови «Іскринки народного гумору».

В. Микитася прорецензував десятки творів, він редактор книжок О. Кобилянської, В. Лесина, відповідальний редактор видання «Слово о полку Ігоревім»; «Творів І. Вишенського», 26 і 29 томів «Зібрання І. Франка у 50 томах. Підготував чимало статей до енциклопедій, серед них українська літературна енциклопедія (УЛЕ), двотомний «Шевченківський словник».

У 1985 році В. Микитася призначили на посаду провідного співробітника-консультанта Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, а в 1994 він вийшов на пенсію, але, як згадував, продовжував «псувати папір». Підготував кілька монографій: «Давній український гумор», «Академік Микола Каленикович Гудзій», «Геній у терновому вінку» (про Агатангела Кримського). На їх видання потрібні кошти, хочеться вірити, що колись вони знайдуть своїх видавців.

Вітаючи Василя Лазаровича з 60-літтям, Олена Рудловчак писала, що ювіляр виконав «кілька норм людських можливостей». О. Мишанич підкреслював, що зроблене В. Микитасем тільки про літературу Закарпаття під силу цілому колективу науковців. У творчому доробку вченого понад 30 книжок. Його науково-видавнича робота гідна подиву.

В останні роки життя Василь Лазарович важко хворів, переніс кілька важких операцій. Помер на 75-тому році життя 20 березня 1999 року. Він був одним із улюблених наших викладачів. Зостаються в пам'яті гарні враження від його лекцій із давньої

літератури і спецкурсу з творчості Т. Шевченка. Василь Лазарович вільно володів матеріалом, ніколи не приковував себе до конспекта. Зачаровувала багата мова, гарна дикція, артистична декламація поезії Шевченка. Ми відчували, що він добре знає і любить ті предмети, які читає, та любов передавалася нам.

Василь Лазарович любив студентів, умів вислухати, порадити, був доброзичливим, толерантним, мав добре розвинене почуття гумору і самоіронії. Ми ніколи не бачили його розгніваним, роздратованим. Завжди елегантний, зі смаком одягнений, він випромінював любов до життя і своєї роботи. Здавався нам щасливою людиною. Пам'ятаю, з яким захопленням говорив Василь Лазарович про особливий запах книги, яка щойно вийшла з друку, побачила світ.

Ми шукали зустрічі з Василем Лазаровичем і тоді, коли він переїхав до Києва, поспішали в Інститут літератури в надії зустріти його, поцікавитися, як йому працюється, чи не сумує за Ужгородом. До речі, він дорожив нашим університетом, цікавився долею людей, з якими працював.. Такі зустрічі з дорогим серцю вчителем були святом спілкування.

Я вдячна йому за рецензування своєї дипломної роботи, за виступ на захисті кандидатської дисертації. Шкодую, що ми жодного разу не запросили його прочитати якийсь спецкурс чи головувати на державних іспитах, захисті дипломних робіт.

Про Василя Лазаровича мені постійно нагадують його листи, вітальні листівки зі святами, написані красивим каліграфічним почерком.

Віриться, що його наукові надбання будуть надихати і заохочувати до праці молодих науковців, завтрашніх медієвістів і краєзнавців.

Надія ФЕРЕНЦ,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української літератури

ДВНЗ «УжНУ»,

<https://orcid.org/000-0001-8598-5387>